

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Стаття присвячена вивченню питання, пов'язаного з історією магдебурзького права на Поділлі. Автором підкреслюється важливість та актуальність дослідження даної проблеми з огляду на відсутність серйозних праць та розвідок в цій області.

Der Artikel befasst sich mit dem Studium der Geschichte des Magdeburger Rechts in Podilljy. Der Autor hebt die Möglichkeit und die Aktualität der Erforschung des erwähnten Problems hervor, weil es keine wichtigen Arbeiten in diesem Bereich gibt.

Історія Магдебурзького права на Поділлі і, зокрема на Вінниччині, ще залишається на сьогоднішній день малодослідженою проблемою, яка потребує подальшого наукового пошуку сучасних істориків.

Розкриття даної теми частково розпочали свого часу М.С. Грушевський, В.Б. Антонович та В.Д. Отамановський¹. Михайло Грушевський в основному звертає увагу на організацію міських общин за часів Магдебурзького права, їх права та обов'язки. У праці Володимира Антоновича характеризуються особливості Магдебурзького права в Україні, умови та причини його запровадження та наслідки дії. Дослідження Валентина Отамановського найкраще розкриває сутність та дію Магдебурзького права на Вінниччині. Епізодично дана проблема була висвітлена в окремих розвідках пізніших часів². Оскільки за радянських часів Магдебурзьке право вважалось чужим для нас явищем, привнесеним зовні (тим більше Польщею), то в українських істориків ця тема практично не викликала уваги, або ж нею займалися на містечковому рівні³. На жаль, на Поділлі і до сьогоднішнього часу не створено цілісної узагальнюючої праці по Магдебурзькому праву. Переймаються даною проблемою лише окремі історики та краєзнавці у своїх регіонах⁴.

Магдебурзьке право, також його ще називають у довідниках німецьким правом – це скодифіковані в XIII ст. норми звичаєвого права і судових правил німецького міста Магдебурга⁵. За цим правом місто звільнялося від управління й суду феодала (власника), отримувало самоврядування і власне судочинство. Магдебурзьке право визначало порядок виборів і функції бургомістра, магістрату, судді й судових радників, регулювало діяльність купецьких гільдій і ремісничих цехів, торгівлю, опікунство, успадкування та інші міські справи. Міста-магдебурії забезпечували й захист від ворогів: городяни повинні були будувати укріплення, споруджувати замки й фортеці, виставляти вартових.

Протягом XIII – XVIII ст. Магдебурзьке право поширилося на всю Західну Європу, Чехію, Угорщину, а також Польщу та Литву, звідки потрапило й на територію України. Першими його дістали вже у XIV ст. міста Галичини, Поділля, Волині, пізніше – Київщини, Сіверщини, Слобожанщини та Півдня.

На думку В.Б. Антоновича, М. Владимирського-Буданова, М.С. Грушевського, запровадження Магдебурзького права в містах України спочатку мало здебільшого негативні наслідки. Пізніші дослідники Д. Багалій, А. Яковлів вважають, що його поява, навпаки, пожвавила міське життя: пільги та привілеї сприяли розвитку ремесел й торгівлі, привернули до міст, тільки-но заснованих або спустошених набігами татар, нових мешканців тощо.

Слід підкреслити, що у Західній Європі, Магдебурзьке право виникає як закономірний, внутрішньо обумовлений етап розвитку міста, тобто еволюційним способом. У більшості міст та містечок Поділля та нашої Вінниччини – незначних поселеннях на межі з Диким Полем, яким зміцніти в економічному й правовому розумінні перешкоджали незліченні набіги татар, – воно надавалось здебільшого штучно з певною метою та за певних умов. Різноманітні пільги, звільнення на кілька років від податків, запровадження ярмарків, введення окремого судочинства

для міщан – все це мало викликати заселення й зростання міст. В деяких випадках саме колонізація була основною умовою пожалувань⁶. До інших умов надання Магдебурзького права деякі дослідники відносять: віддаленість від Дикого Поля, наявність добре облаштованих міських замків та фортифікаційних споруд, які б могли захистити городян, конфлікти між міщанами та землевласниками, намагання влади поповнити державну казну, приборкати свавілля непокірливої шляхти, яка часто-густо не корилась королівській владі в Україні, занепад общин та інші⁷.

Майже п'ять століть керувалися Магдебурзьким правом міщани Поділля. Проте, як вказують джерела, самоврядування, тобто судова, військова та господарська автономія, було під силу лише тим містам, де міська громада досягла певного рівня самосвідомості та згуртованості. У боротьбі за автономію городянам доводилося часом витримувати нелегку політичну та економічну боротьбу з власниками міста або ж наставленими від влади старостами та війтами.

Прагнення до незалежності коштувало часом дуже не дешево. Адже міщанські громади, навіть при наявності Магдебурзького права, продовжували обкладатись королем або місцевою знаттю цілим рядом повинностей. В.Б. Антонович у своєму дослідженні нараховує їх біля десятка: зобов'язання громади виставляти на вимогу князя чи старости міста ополчення для оборони і військових походів, обов'язок захищати замок чи фортецю від ворога, утримувати в них постійну залого, будувати й ремонтувати замки та укріплення, постачати до них зброю й продовольство, утримувати польову розвідку та сторожу від нападів татар, виставляти підводи під час військових походів для перевезення боєприпасів і вантажів, сплачувати грішми або натурою князю чи старості міста податку як воєначальнику краю тощо⁹. Для прикладу, міська громада Вінниці зобов'язувалася сплатити королівському старості Яну Одривольському чинш (грошовий податок) з кожного дому по 10 грошів на рік, крамарі – по 7 злотих і 15 грошів, цехові – по 3 злотих, а ті, що мешкають у найманих будинках – по 1 злотому. Ще 7 років належало платити “воловщину” – від кожних 10 волів 1 вола. Крім того, від кожного дому ще давали по півмірки вівса¹⁰. Усе це наводить на думку, що жителям міст України, яким надавалось Магдебурзьке право, доводилось фактично викупляти у держави, а також у місцевої знаті свої права та привілеї.

Вирахувати, скільки подільських, а тим паче на Вінниччині, міст та містечок володіли цим правом дуже важко: значна частина документів була втрачена під час численних війн та стихійних лих. Ще складніше визначитися з датуванням – коли саме надано містам Магдебурзьке право. Були міста, яким воно поновлювалося кілька разів. До речі, таке могло трапитися і з містом Вінницею. Відомий уже нам В.Д. Отамановський висловлює припущення, що у 1640 р., коли Владислав IV, король Польщі, жалував місту грамоту на магдебурію, то це було відновлення тих прав, які мали міщани до 1580 р., коли згорів вінницький замок, а з ним і всі документи. За іншою версією ці права відібрав свого часу вінницький староста В. Калиновський (1604 – 1613 роки правління)¹¹. Разом із тим інший дослідник цієї проблеми В. Б. Антонович наводить зовсім іншу дату жалуваної грамоти для міста Вінниці – 1630 рік¹². Щодо інших міст – є тільки згадка про побутування та вживання Магдебурзького права, але жодних дат. Зрештою, для деяких міст уже й згадка втрачена в історії, а деякі взагалі зійшли з історичної арени, або були шляхтою та царизмом перетворені на кріпосні села. Звичайно, ж, при цьому, будь-які документи на привілеї жителів такого населеного пункту, як правило, знищувалися. Найбільш яскраво такі процеси в Україні та нашій Вінниччині проходили в другій половині XVII ст. (доба “Руїни”).

Ситуація склалася парадоксальна. По-перше, за деякими підрахунками, зробленими на основі документальних джерел та краєзнавчої літератури XIX – XX ст., протягом XIV – XVIII ст. Магдебурзьким правом користувалися 52 міста й містечок нашого Поділля¹³. По-друге, на території сучасної Вінниччини, яка тоді входила до складу Подільського та Брацлавського воєводств, таких міст нараховувалося з XV до середини XVII ст. – 10¹⁴. Наприклад, у XV ст. Магдебурзьке право на нашій території мав лише Хмільник (з 1448 р.)¹⁵, а на Поділлі таких містечок в той же час було 5¹⁶.

У XVI ст. королівські грамоти на самоврядування отримали ще 19 міст Поділля, в тому числі на Вінниччині привілеями користувалися такі міста як Бар (з 1538 – 1540 рр.)¹⁷, Ялтушків (з 1548р.), Уланів (з 1552 р.), Шаргород (з 1588 р.)¹⁸. Усі ці міста відносились до Подільського воєводства. У Брацлавському воєводстві в XVI ст. таких міст було три – Брацлав (з 1564 р.)¹⁹, Літин (з 1578р.)²⁰, Немирів (з 1581р.)²¹.

У наступному столітті, протягом першої його половини, королівськими привілеями це право було дароване ще 15 містам Поділля, із них на Вінниччині – Копайгороду (з 1624 р.)²² та Вінниці (з 1640р.)²³.

Проте на кінець XVII ст., в силу відомих обставин доби “Руїни”, Правобережжя знову відійшло до складу Польщі, а частина нашої території до Туреччини. В рамках Східного Поділля, зокрема сучасної Вінниччини, залишилось із 117 міст лише 6 із Магдебурзьким правом²⁴. Отже, 4 міста, за припущенням автора, – це Ялтушків, Копайгород, Уланів і Немирів шляхта, яка повернулася, перетворила на свої вотчини. Перемогли приватновласницькі інтереси над державними.

Пізніше, у XVIII ст., Магдебурзьке право набули ще 12 міст Подільського та Брацлавського воєводств²⁵. Серед них на Вінниччині: Гайсин, Гранів, Кіблич (з 1744 р.)²⁶ та Тульчин (з 1787р.)²⁷. Таким чином, впродовж XV – XVIII ст. на території нашої області було 14 міст-магдебурій.

Підсумовуючи вище сказане, слід зазначити, що на сьогоднішній день ніхто (окрім В.Д. Отамановського) не займався серйозно проблемою Магдебурзького права. Немає жодної праці присвяченої історіографії даної теми. Відсутня узагальнююча, комплексна робота, якою б можна було розкрити всі аспекти королівських пожалувань на Поділлі та Вінниччині зокрема. Майже не доторканими залишаються польські та литовські документальні та архівні джерела. Дослідивши та проаналізувавши всі деталі та особливості Магдебурзького права в Україні, його плюси та мінуси, можна було б зробити певні рекомендації для органів місцевого самоврядування наших днів за принципом: “Все нове – це добре забуте старе”.

¹ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – К., 1993. – Т. 5; Антонович В. Б. Предисловіе. Исследование о городах Юго-Западного края по актам 1432 – 1798 гг. // АЮЗР. – К., 1869. – Ч. V. – Т. 1; Отамановський В.Д. Вінниця в XIV – XVII ст. – Вінниця, 1993.

² Белінський М. І. Вінницький замок: історичний нарис доби XV – XVIII ст. – Вінниця, 1926; Історія міст і сіл Української РСР. У 26 томах. – Вінницька область. – К., 1972.

³ Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця, 1964.

⁴ Барський район. Інформаційний портрет. – Бар, 2001; Вовк С.Т., Косаківський В.А., Таранець С.В. Нариси з історії Чечельника. – Вінниця, 2000; Купчишин М., Мичак А. Шаргородщина: сторінки історії. – К., 2002; Савчук Ю. К. Міська геральдика Поділля. – Вінниця, 1995.

⁵ Енциклопедія українознавства. – Львів, 1994. – Т. 4. – С. 1427.

⁶ Савчук Ю.К. Вказ. праця. – С. 18.

⁷ Антонович В.Б. Вказ. праця. – С. 48 – 49.

⁸ Акты о заселении Юго-Западной России. – К., 1890. – Ч. VII. – Т. 2. – С. 114 – 115, 137 – 143.

⁹ Антонович В.Б. Вказ. праця. – С. 15 – 16.

¹⁰ Отамановський В. Д. Вказ праця. – С. 323.

¹¹ Там само. – С. 370 – 371.

¹² Антонович В.Б. Вказ. праця. – С. 48.

¹³ Савчук Ю.К. Вказ. праця. – С. 18.

¹⁴ Підрахунки зроблено автором на основі: Антонович В. Б. Вказана праця. – С. 47; Акты о заселении Юго-Западной России. – Вказана праця. – С. 86, 104; Історія міст і сіл Української РСР. У 26 томах. – Вінницька область. – С. 701; Шенк Г.О. Немирів крізь віки. Історико-краєзнавчі нариси. – Вінниця, 2001. – С. 20; Отамановський В. Д. Вказана праця. – С. 371; Подолия: Историческое описание. – СПб, 1891. – XXXI. – С. 100, 264; Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета для описания Подольской епархии. – Вып. 9. Приходы и церкви Подольской епархии. – Камянец-Подольский, 1900. – XXIII. – С. 175, 1064.

¹⁵ Історія міст і сіл Української РСР. У 26 томах. – Вінницька область. – С. 661.

¹⁶ Савчук Ю.К. Вказ. праця. – С. 18.

¹⁷ Грушевський М.С. Барське староство: Історичні нариси (XV – XVIII ст.). – Львів, 1996. – С. 78.

¹⁸ Купчишин М., Мичак А. Вказ. праця. – С. 39 – 40.

¹⁹ Історія міст і сіл Української РСР. У 26 томах. – Вінницька область. – С. 482.

²⁰ Там само. – С. 379.

²¹ Шенк Г.О. Вказана праця. – С. 20.

²² Історія міст і сіл Української РСР. У 26 томах. – Вінницька область. – С. 136.

²³ Вінниця: Історичний нарис. – С. 49.

²⁴ Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569 – 1654 рр.). – К., 1975. – С. 17.

²⁵ Савчук Ю.К. Вказ. праця. – С. 19.

²⁶ Там само.

²⁷ Історія міст і сіл Української РСР. У 26 томах. – Вінницька область. – С. 629.